

Tomislav Car

(Hrvatski državni arhiv, Zagreb)

UDRUŽENJE PRAVOSLAVNOG SVEŠTENSTVA HRVATSKE U SLUŽBI KOMUNISTIČKOG REŽIMA: SLAVONSKA EPARHIJA OD 1947. DO 1967.

UDK: 262.3(497.5)''1947/1967''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 4. 12. 2013.

Autor na temelju arhivskog gradiva prikazuje organizaciju staleškog Udruženja pravoslavnog sveštenstva u Hrvatskoj te odnos s crkvenom hijerarhijom i komunističkim vlastima od njegovog osnivanja 1947. godine pa do 1967. godine. Poseban naglasak stavljen je na Slavonsku eparhiju i djelovanje njenog episkopa Emilijana, pobornika svećeničkih udruženja. U radu su navedeni podatci o financiranju Udruženja te o članstvu. Prikazani su i tablično, čime je omogućen sintetizirani pregled financiranja, kao i brojnosti Udruženja.

Ključne riječi: Srpska pravoslavna crkva, Pakračka (Slavonska) eparhija, Udruženje pravoslavnog sveštenstva, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama, episkop Emilijan

Iako je u prvim mjesecima nakon završetka Drugog svjetskog rata u odnosima između novih komunističkih vlasti i Srpske pravoslavne crkve vladala napeta atmosfera, velikih i otvorenih sukoba nije bilo, a u nekoliko navrata je i Josip Broz Tito spominjao razvoj dobrih odnosa. Vladajući su nastojali iskoristiti dezorganiziranost Crkve te je vezati uz sebe. Cilj im je bio uništiti ostatke starog društveno-političkog poretka iz doba Kraljevine Jugoslavije, kao i ostatke struktura nastalih za vrijeme Drugog svjetskog rata, a u tom smislu su vjerske zajednice, posebice najveće - pravoslavna i katolička, kao institucionalizirane organizacije izvan kontrole vlasti, predstavljale veliki problem, kako u dogmatskom tako i u političkom smislu.

Srpska pravoslavna crkva (SPC) u Hrvatskoj, čija je organizacijska struktura za vrijeme Drugog svjetskog rata bila uništena, nalazila se na početku

organizacijske konsolidacije. Osobito teška situacija bila je na području Gornjokarlovačke i Slavonske eparhije (do 1959. godine nazivala se Pakračka eparhija). Područje Slavonske eparhije obuhvaćalo je najveći dio Podravine, zapadnu i središnju Slavoniju te južni dio istočne Slavonije. Pred početak Drugog svjetskog rata imala je 79 parohija, od čega 8 nepopunjenih, s ukupno 76 svećenika. Prema izvješću Komisije za vjerske poslove, tijekom 1946. godine bile su popunjene 44 parohije. U istom se izvješću navodi da je od strane ustaških postrojbi ubijeno sedam svećenika, dva su bila osuđena od strane komunističkih vlasti, jedan je umro u Srbiji, jedan je pobjegao u emigraciju, jedan je poginuo u ratu na strani partizanskog pokreta, četiri ih je bilo novopostavljenih, dok ih se 17 nalazilo u Srbiji.¹

Uz organizacijske probleme i manjak svećenika, pravoslavno svećenstvo u Hrvatskoj, naviklo na prijeratne državne dotacije i beneficije, bilo je na rubu i materijalne egzistencije. Dodatno opterećenje bila je i restriktivna porezna politika koja se vodila prema vjerskim zajednicama, kao i niz drugih zakona i propisa donesenih radi njihova guranja na margine društva.

U takvim okolnostima vladajući su, želeći u potpunosti kontrolirati vjerske zajednice i vezati ih za režim, potakli iniciranje, a potom i osnivanje staleških vjerskih udruženja.

1. Osnivanje i organizacija staleških udruženja te odnosi s crkvenom hijerarhijom

Prvo udruženje pravoslavnih svećenika, iako brzo raspušteno, formirano je u Crnoj Gori još u lipnju 1945. godine, nakon čega su se, po federalnom principu, počela osnivati i u drugim dijelovima Jugoslavije.²

Kod iniciranja osnivanja pravoslavnih svećeničkih udruženja nastojao se prikazati kontinuitet svećeničkog udruživanja unutar SPC-a, s obzirom na to da je još 1889. godine, prilikom sukoba vlasti i episkopata u Nišu, osnovano prvo svećeničko udruženje.³ Iako, osim naziva, prave poveznice zapravo nije bilo, vlasti su ustrajale na principu njihova kontinuiteta, pa je tako 1964. godine izdan i almanah povodom 75. godišnjice udruženja.⁴

¹ Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 310, Komisija za odnose sa vjerskim zajednicama (KOVZ), Izvješće o stanju u Pakračkoj eparhiji, kutija 128.

² Radmila Radić, *Verom protiv vere* (Beograd, 1995), 252.

³ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 168, od 22. studenoga 1964., br. 08 339/1, usporedi referat "Uloga i rad Udruženja sa skupštine Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva NRH" održanog 12. studenog 1964.

⁴ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 59, "Obilježavanje 75 godišnjice udruženja skupštine Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva NRH", *Bilten Savezne komisije za verske poslove 2* (1965), 34.

U Zagrebu je početkom lipnja 1947. godine formiran Inicijativni odbor, na kojem je za predsjednika bio izabran arhijerejski namjesnik Knina Mirko Vujatović, a za tajnika Lazo Radovanović. Iste godine, 5. kolovoza održana je i Osnivačka skupština Udruženja narodnog sveštenstva SPC-a u Narodnoj Republici Hrvatskoj (Udruženje).⁵ Nazočila su joj 54 svećenika, dok ih je 14 poslalo punomoći te je, uz donošenje rezolucije, izabrano vodstvo - predsjednik je postao Platon Buzadžić, a tajnik Ilija Ćuk.⁶ U rezoluciji je vidljivo da se Udruženje htjelo staviti u poziciju pregovarača u rješavanju otvorenih pitanja između Crkve i države.⁷ Već tada, u Udruženje se učlanilo oko 90 % pravoslavnog svećenstva, a taj je postotak, uz manje oscilacije, ostao i u narednom razdoblju.⁸ Interesantno da je Osnivačka skupština udruženja pravoslavnog svećenstva Narodne Republike Srbije održana nekoliko mjeseci kasnije.⁹

Istovremeno, Sinod SPC-a postavio je novog mitropolita zagrebačkog i upravitelja Pakračke eparhije Damaskina Grdaničkog, koji je u to vrijeme bio žestoki protivnik svećeničkog udruživanja.¹⁰ Odmah po dolasku u Hrvatsku, obišao je parohije i nastojao odvratiti svećenike od članstva u Udruženju.¹¹ Međutim, nakon incidenta u Pakracu, gdje ga je mnoštvo napalo jajima i pljuvalo uz povike "nećemo četnika za mitropolita", Damaskin se povukao u Srbiju te se u Zagreb uspio vratiti tek 1949. godine.¹² Njegov povratak sprječavala je Vlada Narodne Republike Hrvatske (NRH) uz obrazloženje da nije bila konzultirana i obaviještena o njegovom dolasku, a njena odluka bila je pojačana i žestokim protivljenjem novogradiškog paroha i predsjednika Udruženja Platona Buzadžića.¹³

Javni otpor protiv Udruženja postojao je tek kod manjeg dijela nižeg svećenstva, prvenstveno onih koji su došli iz Srbije. Slično kao i u slučaju episkopa Damaskina, svećenicima Bogdanu Markoviću, koji je službovao u Grubišnom Polju, i Vasi Vujatoviću, parohu u Koprivnici, odlukom Ministarstva unutrašnjih poslova NRH oduzeto je pravo boravka u Hrvatskoj, uz obrazloženje da su se bavili nepri-

⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 134, nečitljiv datum, broj 964/47. Na Prvoj godišnjoj skupštini, 17. svibnja 1949., mijenja se naziv u Udruženje srpskog pravoslavnog sveštenstva Narodne Republike Hrvatske.

⁶ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 134, nečitljiv datum, broj 964/47.

⁷ Isto.

⁸ Vidi tablicu 1.

⁹ U studenom 1947. godine Udruženje pravoslavnog sveštenstva osnovano je u Bosni i Hercegovini, 1. prosinca u Srbiji, 31. prosinca u Makedoniji, a u ožujku 1948. u Crnoj Gori (vidi Radić, *Verom protiv vere*, 256.).

¹⁰ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 139, nečitljiv datum, broj 648/47.

¹¹ Isto.

¹² HDA, f. 1561, Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Službe državne bezbjednosti (RSUP SDS), šifra 002.12, "Zapisnici sa saslušanja", 41.

¹³ HDA, f. 1561, RSUP SDS, šifra 002.12, "Zapisnici sa saslušanja", 41.

jateljskom djelatnošću, odnosno širenjem šovinističkog utjecaja te da su nastojali onemogućiti suradnju ostalih svećenika iz tog područja s narodnim vlastima.¹⁴

U razdoblju nakon formiranja Inicijativnog odbora, Ilija Ćuk, svećenik i tajnik Udruženja, ali i službenik Komisije za odnose s vjerskim zajednicama (Komisija), radi na omasovljenju Udruženja te je 17. svibnja 1949. godine u dvorani Prosvjete u Zagrebu održana prva godišnja skupština Udruženja srpskog pravoslavnog sveštenstva Narodne Republike Hrvatske.¹⁵ Dva mjeseca ranije u Beogradu, 3. ožujka, bila je održana Osnivačka skupština Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva Federativne Narodne Republike Jugoslavije (Savezno udruženje), na kojoj su sudjelovali i predstavnici Udruženja iz NRH.¹⁶

Princip osnivanja svećeničkih staleških udruženja primijenjen je i na Katoličku crkvu (KC), kao i na ostale manje vjerske zajednice na području NRH ali, za razliku od SPC-a, Islamske vjerske zajednice te manjih protestantskih zajednica, kod sveštenstva KC-a, uz iznimku Istre, nikada nisu uspjeli omasoviti Udruženje.¹⁷

Iako je episkopat SPC-a nastojao, ako ne spriječiti, onda barem staviti udruženja pod nadzor svojih episkopa, u tome nije uspijevao.¹⁸ Konačno je, prihvaćajući realnost postojanja udruženja, nastojao ishoditi da se ona formiraju na principu eparhija te da članovi mogu biti samo aktivni svećenici, kao i to da Sinod SPC-a mora prihvatiti pravila Udruženja.¹⁹

Međutim, situacija se nije promijenila sve do smrti patrijarha Gavrila u svibnju 1950. godine. Tada je Savez udruženja iskoristio kaotičnu situaciju nastalu njegovom iznenadnom smrću te je, zahvaljujući organiziranom pritisku, uspio od Sinoda SPC-a ishoditi aktivno sudjelovanje na sahrani, ali i glasovanje prilikom izbora novog patrijarha.

Izborom novog patrijarha Vikentija, koji je slovio kao državni čovjek, stanje se bitno promijenilo. Iako ni njegovim izborom nisu priznata udruženja, u praksi je započela suradnja na rješavanju svih bitnih problema SPC-a, prije svega organizacijskih i materijalnih, a od tada je episkopat započeo i s postupnim slanjem svojih izaslanika na skupštine, seminare i konferencije u organizaciji udruženja.²⁰

¹⁴ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 137, 20. lipnja 1950., br. 2577/1950.

¹⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 134, od 7. svibanj 1949., broj 652/49.

¹⁶ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 134, nečitljiv datum, prijepis broj 964/49.

¹⁷ Vidi Miroslav Akmadža, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, (Rijeka, 2004), 104-112.

¹⁸ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 168., 1964., usporedi referat "Odnos crkvena vlast - Udruženje".

¹⁹ Radić, *Verom protiv vere*, 256.

²⁰ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 168., 1964., usporedi referat "Odnos crkvena vlast - Udruženje".

Naredne godine, 20. lipnja u Zagrebu je održana Druga redovna skupština Udruženja srpskog pravoslavnog sveštenstva NRH, na kojoj je izabran Upravni odbor na čelu s novim predsjednikom, umirovljenim profesorom iz Karlovca Milanom Radekom, koji je naslijedio preminulog Platona Buzadžića, a tajnik je i dalje ostao Ilija Čuk.²¹

U nastojanju da se nastavi komunikacija s patrijarhom, ali i ishodi formalno priznanje, Savezno udruženje je, uz dozvolu komunističkih vlasti, odlučilo popustiti patrijarhu Vikentiju te su pristali na reorganizaciju udruženja po eparhijama. Međutim, i dalje su zadržali mogućnost udruživanja eparhijskih udruženja po republikama, što je potvrđeno 23. i 24. veljače 1954. godine na Drugom kongresu Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva FNRJ.²²

Sukladno tomu, ukinut je Upravni odbor Udruženja srpskog pravoslavnog sveštenstva (USPS) te je formiran Zemaljski odbor USPS NRH. Ukinuta je i Skupština Udruženja pravoslavnog sveštenstva NRH, čije su ovlasti preuzele eparhijske skupštine. Prva eparhijska skupština održala se u Karlovcu 21. travnja 1955. godine, za područje Gornjokarlovačke eparhije. Druga se, za područje Pakračke (Slavonske eparhije), održala u Pakracu 27. travnja 1955. godine, a na njoj je sudjelovalo 33 od ukupno 41 člana Udruženja.²³ Na Skupštinu je bilo pozvano i pet svećenika nečlanova Udruženja, no nisu se odazvali. Za predsjednika Upravnog odbora Eparhijskog udruženja izabran je Slavko Juzbašić, potpredsjednik je postao Rajko Kokanović, tajnik Boško Bosanac, blagajnik Lazo Radovanović, a članovi Đorđe Janošević, Milutin Amidžić i Kosta Rađenović.²⁴ Predsjednik Nadzornog odbora postao je Tanasije Bogić, a njegovi članovi Jovan Balić i Stevan Budisavljević. Predsjednik Suda časti postao je Jovan Šarić, a članovi Petar Bulajić i Stevan Budisavljević. Na kraju su izabrani i delegati za Zemaljski odbor USPS-a.²⁵ Skupštine su održane i u preostale dvije eparhije u Hrvatskoj (Dalmatinskoj i Zagrebačkoj), kao i u Bačkoj i Sremskoj eparhiji, na kojima su sudjelovali i svećenici s područja NRH koji su, u crkvenoj organizaciji, pripadali tim eparhijama.²⁶

²¹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 138, od 15. lipnja 1951., br. 4225/51.

²² HDA, f. 310, KOVZ, kutija 142, od 2. travnja 1955., br. 29/55.

²³ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 142, br. 106/55, usporedi "Izvještaj o izvršenoj reorganizaciji srpskog pravoslavnog sveštenstva u NRH".

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto. Parohije iz kotareva Osijek, Vukovar i Vinkovci spadale su pod Sremsku eparhiju pa je većina od 20 svećenika članova Udruženja sudjelovala na Skupštini u Sremskim Karlovcima. Jednako tako, četiri svećenika s područja kotara Beli Manastir sudjelovala su na Skupštini Bačke eparhije, održanoj u Novom Sadu. Od parohija koje su se nalazile u kotarevima Osijek i Beli Manastir formiran je pododbor Osijek, a od parohija s područja Vinkovci i Beli Manastir Vukovarski pododbor koji su ostali sastavni dijelovi Zemaljskog Udruženja pravoslavnog sveštenstva NRH.

Nakon završetka svih eparhijskih skupština na području NR Hrvatske te dviju navedenih na području Vojvodine, 11. svibnja 1955. godine održana je u Zagrebu konstituirajuća sjednica Zemaljskog odbora pravoslavnog sveštenstva NR Hrvatske (ZOPS NRH) na kojoj je za predsjednika ponovno izabran Milan Radeka, a tajnik je ostao Ilija Ćuk.²⁷ Tom reorganizacijom su za područje svake eparhije bila formirana po dva ili više pododborna, čime je završila prva reorganizacija Udruženja.

Iako je vlastima bilo stalo do toga da se skupštinama prikaže demokratski i spontanost, vidljivo je da su sve bile unaprijed dobro pripremljene po jednoličnim obrascima. Naime, na svim su bili nazočni predstavnici vlasti, predstavnik Saveza udruženja te predsjednik i tajnik Zemaljskog udruženja. Čitali su se slični, ili čak isti referati, te su se vodile istovjetne rasprave.

Jedini od hrvatskih episkopa koji je pozdravio rad Skupštine, doduše putem izaslanika, bio je episkop slavonski (pakrački) Emilijan Marinković.²⁸

Do promjene na čelu Udruženja došlo je 1960. godine nakon umirovljenja Ilije Ćuka, dotadašnjeg savjetnika u Komisiji, koji je potom naslijedio Milana Radeku.²⁹

Za njegova mandata, 19. ožujka 1962. godine, došlo je do prvog formalnog sastanka četvorice episkopa s područja Hrvatske i čelnika Udruženja, na kojem su raspravljali o pitanjima materijalnog poboljšanja stanja svećenika. Na sastanku su sudjelovali mitropolit zagrebački Damaskin te episkopi, slavonski Emilijan, gornjokarlovački Simeon i dalmatinski Stefan, kao i tajnik Udruženja Lazar Radovanović.³⁰

Iste godine, nakon smrti Ilije Ćuka, na predsjedničko mjesto bio je postavljen još jedan provjereni komunistički kadar, Ratko Jelić, dotadašnji tajnik Saveznog udruženja, dok je na mjestu tajnika ostao Lazar Radovanović.³¹

²⁷ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 142, br. 106/55, usporedi "Izvještaj o izvršenoj reorganizaciji srpskog pravoslavnog sveštenstva u NRH".

²⁸ Isto.

²⁹ HDA, f. 310 KOVZ, kutija 148, br 08-223/1-59, rješenje o umirovljenju Ilije Ćuka od 7. listopada 1959. godine. Ilija Ćuk rođen je 1912. godine u Zrmanji u činovničkoj obitelji. Bogosloviju je završio na Cetinju 1934. godine, nakon čega je bio svećenik u Petrinji i Štikadi kod Gračaca. Na početku rata iskazivao je svoju privrženost partizanskom pokretu, zbog čega ga početkom 1942. godine talijanske vlasti u Kninu zatvaraju. Izlaskom iz zatvora prelazi na teritorij pod partizanskom kontrolom gdje sudjeluje u partizanskim vojnim jedinicama u svojstvu vojnog referenta na području Like, Banovine, Korduna i Dalmacije. Od 1944. godine član je IO JNF-a i vijećnik ZAVNOHA-a. Zajedno sa Svetozarom Ritigom sudjeluje u organizaciji KOVZ-a, čiji je zaposlenik do umirovljenja 1960. godine. Do 1954. godine bio je zastupnik u Saboru NRH. Aktivno je sudjelovao u organizaciji Udruženja pravoslavnog sveštenstva, čiji je bio tajnik, a od 1960. godine do smrti i predsjednik.

³⁰ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 153, od 22. prosinca 1962., br. 08 398/1.

³¹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 155, nečitljiv datum, 1962., br. 08 109/1.

Njegovim su dolaskom nastavljeni dobri odnosi između Udruženja i crkvene hijerarhije pa su tako, u listopadu 1963. godine, na razgovor s novim predsjednikom Komisije Ivom Senjanovićem, zajedno došli episkop Stefan i Ratko Jelić.³² I u narednom razdoblju su, na svim važnijim razgovorima koji su se vodili između episkopa i djelatnika Komisije, bili nazočni i predstavnici Udruženja.

Iako je većina vodstva SPC-a u Beogradu i dalje ustrajavala na odluci da se dužnosnicima Udruženja zabrani pristup na bilo koji položaj u Patrijaršiji ili bogosloviji, episkopi u Hrvatskoj, a poglavito slavonski Emilijan, savjetovali su mladim svećenicima da se učlane u Udruženje i time sebi i svojoj obitelji osiguraju materijalnu egzistenciju.³³

U Beogradu je 20. i 21. veljače 1963. godine održana Glavna skupština Saveza udruženja pravoslavnog sveštenstva FNRJ na kojoj je donesen novi Statut temeljem kojega je došlo do nove reorganizacije Udruženja.³⁴ Udruženja su se ponovno formirala po republikama, dakle organizacija udruženja se vratila na razdoblje od prije 1955. godine, s tim da su eparhijska udruženja i pododbori i dalje postojali, ali kao niže organizacijske jedinice.³⁵

Sukladno tomu, na području Hrvatske održane su skupštine sva četiri eparhijska udruženja te za pododbor Osijek.³⁶ Potom je 12. studenog 1964. godine u Zagrebu, u prostorijama Sindikata općine Centar, održana Skupština udruženja pravoslavnih sveštenika na kojoj su prisustvovali članovi Udruženja iz sva četiri eparhijska udruženja te Osječkog pododbora, a za predsjednika Upravnog odbora potvrđen je Ratko Jelić, dotadašnji predsjednik ZO UPS-a, dok je tajnik ostao Lazar Radovanović.³⁷

³² HDA, f. 310, KOVZ, kutija 50, od 8. listopada 1963., br. 08 pov. 82/1-63. Predsjednici KOVZ-a bili su: Svetozar Ritig (1945.-1954.), Ivo Sarajčić (1954.-1957.), Josip Gržetić (1957.-1959.), Stjepan Iveković (1959.-1965.), Vjekoslav Cvrilje (1965.-1968.).

³³ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 339, vidi *Kratak pregled razvoja i stanja odnosa sa Srpskom pravoslavnom crkvom*, listopad 1969.

³⁴ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 49, od 5. veljače 1963., 08 pov. 17/1-63.

³⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 168, od 22. listopada 1964., br. 08 339/1.

³⁶ Zemaljski odbor sastojao se od 4 eparhijska udruženja (za područje Zagrebačke mitopolije te Slavonske, Gornjokarlovačke i Dalmatinske eparhije) i pododbora Osijek (obuhvaćao je svećenstvo koje se nalazilo na području NRH, ali je spadalo u Bačku i Sremsku eparhiju). Niže organizacijske jedinice činilo je 10 pododbora (Osječki je zbog specifičnosti bio u rangu eparhijskih udruženja). Vidi Pravila Saveza pravoslavnog sveštenstva SR Hrvatske (KOVZ, k. 168).

³⁷ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 168, od 22. studenog 1964., br. 08 339/1, "Zapisnik sa Skupštine Saveza udruženja pravoslavnih sveštenika u SRH".

Na području Slavonske eparhije djelovala su tri pododbora Udruženja: pakrački, novogradiški i podravski, koji su tijekom 1965. godine održali svoje konferencije.³⁸

Nakon provedene reorganizacije vodstva, 25 članova iz vodstva Udruženja otišlo je na izlete u Srbiju, Kosovo i Crnu Goru te su se preko Dubrovnika vratili u Hrvatsku. Predstavnici Slavonske eparhije bili su Rajko Kokanović iz Podravske Slatine, Slavko Juzbašić iz Daruvara, Boško Bosanac iz Pakraca te Jovan Balić iz Nove Gradiške. Tijekom putovanja posjećivali su predstavnike ostalih republičkih udruženja, a primio ih je i episkop u Kraljevu.³⁹

Do javne potvrde dobrih odnosa episkopata i udruženja došlo je kada se eparhijska Skupština UPS SRH, održana 1. lipnja 1966. godine, održala u zgradi Slavonske eparhije.⁴⁰

Tablica 1. Broj svećenika članova Udruženja na području Hrvatske *

Godina	Ukupno svećenika	Izvan Udruženja	Članovi Udruženja	Postotak svećenika u udruženjima
1949	-	-	120	90 %
1954	121+36 monaha	22	135	86 %
1955	146	22	124	85 %
1958	158	13	145	92 %
1959	169	22	147	87 %
1961	163	13	150	90 %
1962	-	-	-	90 %
1964	170	12	158	92,9 %
1965	170	16	154	90,6 %
1967	171	14	157	91,8 %

* **Izvori:** f. 310 KOVZ kutije 40, 44, 64, 142, 377; Zapisnici sa sjednica KOVZ-a održanih 6. veljače 1962. godine i 8. travnja 1967. godine; Radmila Radić, *Verom protiv vere* str. 256.;

³⁸ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 169, od 15 veljače, 08 58/1-1965. 31. ožujka održana je konferencija Novogradiškog pododbora, 14. travnja u Daruvaru Pakračkog, a za Podravsko-slatinški pododbor nije naveden datum održavanja.

³⁹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 175, izvješće od 16. kolovoza 1966., br. 08 223 (229)/1 - 1966.

⁴⁰ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 174, od 25. svibnja 1966., 08 152/1, obavijest o održavanju eparhijske skupštine.

2. Odnos Udruženja i vlasti

Unatoč činjenici što je i sam Josip Broz Tito u nekoliko navrata isticao lojalnost i rodoljubnost pravoslavnog svećenstva, za razliku od katoličkog, nova vlast je, sukladno svojoj ateističkoj doktrini, željela u potpunosti istisnuti religiju iz javnog života.⁴¹ U svećeničkim udruženjima vidjela je oruđe uz pomoć kojeg će kontrolirati i usmjeravati rad vjerskih zajednica te im onemogućiti samostalno djelovanje i na taj način neutralizirati eventualnu uspostavu bilo kakvog oblika opozicije.

Činjenica da se udruženja nisu osnivala po eparhijama već su pratila federalnu strukturu Jugoslavije daje naslutiti da su bila instrument vladajućih. Interesantno je i da je osnivačka Skupština Udruženja pravoslavnog svećenstva FNRJ održana u dvorani gdje su bile samo jugoslavenska zastava i bista Josipa Broza, bez ikakvih vjerskih obilježja.⁴² Međutim, vlasti su, koliko su mogle, poglavito kod formiranja inicijativnih odbora udruženja, izbjegavale direktan upliv svećenika koji su bili pripadnici partizanskog pokreta. Tako dva možda i najistaknutija pravoslavna svećenika - pripadnika partizanskog pokreta u Hrvatskoj, Ilija Ćuk i Ratko Jelić, nisu bila nazočna prilikom formiranja Inicijativnog odbora Udruženja.⁴³ Njihovim nepojavljivanjem željelo se dodatno dobiti na spontanosti svećeničkog udruživanja te onemogućiti ili barem smanjiti episkopatu prostor za napad. Ali već prilikom osnivanja prvih udruženja, njihovu jezgru i čelne funkcije zauzimali su upravo svećenici koji su bili sudionici, suradnici ili simpatizeri partizanskog pokreta, a kasnije i novouspostavljene komunističke vlasti.⁴⁴

U izvorima ne nalazimo direktni nalog od strane vlasti za osnivanje udruženja, ali, s druge strane, postoji niz dokumenata u kojima je razvidno da su ona bila u potpunosti pod njihovim nadzorom.

Poglavito je to vidljivo kod kadroviranja, pa je tako, nakon smrti Ilije Ćuka, novi predsjednik Udruženja u Hrvatskoj, po direktnom nalogu Komisije, postao Milan Radeka.⁴⁵ Vlast je također vodila brigu o svim segmentima djelovanja Udruženja te je bila uobičajena praksa da se prije održavanja skupština čelnici Udruženja sastanu s predstavnicima vlasti, kako bi se usuglasio

⁴¹ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza* (Zagreb, 2006), 125.

⁴² Radić, *Verom protiv vere*, 259.

⁴³ Radić, *Verom protiv vere*, 256.

⁴⁴ HDA, f. 1409, Savjet za odnose s inozemstvom Izvršnog vijeća Sabora Socijalističke Republike Hrvatske, kutija 128, "Informativni bilten KOVZ-a" (1970), br. 16-17.

⁴⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 167, od 16. kolovoza 1964., br. 08 272/1.

dnevni red i dobile smjernice za pojedine referate, ali i za samu raspravu.⁴⁶ Usuglašavani su planovi rada za svaku tekuću godinu, financijski planovi, kao i termini održavanja skupština i seminara Udruženja.⁴⁷ Na sjednicama Komisije odlučivalo se tko će održavati pozdravne govore na pojedinim skupštinama ili kongresima.⁴⁸ Odlučivalo se i o imenima delegata na skupštinama, pa je tako tajnik Komisije Zlatko Frid, kada je dobio od Udruženja spisak delegata iz Hrvatske koji bi trebali sudjelovati na Glavnoj Skupštini u Beogradu, naložio vodstvu Udruženja da, zbog nekih negativnih istupa, umjesto svećenika Dušana Dejanovića i Slavka Juzbašića, pošalju Nikolu Diklića i Nikolu Dragičevića.⁴⁹

Želeći pomoći u omasovljenju Udruženja, državna i republička tijela su članovima davala brojne beneficije, pa čak i pomoć prilikom vršenja katehizacije, što je bilo u suprotnosti s njihovom ateističkom doktrinom. Tako je Jovanu Šiljakoviću dozvoljena katehizacija u osnovnim i srednjim školama na području Vukovara, a u obrazloženju je stajalo: "Ova Komisija smatra, da je potrebno rešiti pozitivno molbu Šiljakovića, pošto isti daje dovoljne garancije, da će kao narodni sveštenik i član Udruženja srp. pravosl. Sveštenstva u NR Hrvatskoj, pravedno vršiti svoju dužnost u duhu intencija naše socijalističke domovine i tekovina Narodnooslobodilačke borbe." Potpisnik je član Komisije Ilija Ćuk.⁵⁰

Nakon slučajeva sa svećenicima Markovićem i Vujatovićem posebno se pazilo na to da svećenici koji su iz Srbije dolazili u Hrvatsku budu skloni novoj vlasti, pa je Komisija za vjerske poslove Hrvatske od Savezne komisije tražila individualnu provjeru za svakog svećenika koji je trebao doći u NRH.⁵¹

Posebno se vodila briga o usmjeravanju mladih svećenika i bogoslova koji su bili na školovanju. Za njihovo usmjeravanje vlasti su tražile održavanje posebnih seminara na kojima su predstavnici Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (SSRNH) redovito održavali predavanja i referate, uglavnom o aktualnim političkim zbivanjima.⁵²

Oko razvijanja i kontroliranja staleških udruženja značajnu ulogu odigravala je i tajna služba Uprava državne bezbjednosti (Udba), doduše

⁴⁶ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 44, od 7. kolovoza 1961., br. 08 pov. 126/1-61.

⁴⁷ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 45, od 2. lipnja 1962., br. 08 pov. 80/1.

⁴⁸ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa IV sjednice KOVZ-a od 14. veljače 1955.

⁴⁹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 49, od 5. veljače 1963., pov. br. 17/1-63.

⁵⁰ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 137, od 14. rujna 1950., br. 4637/50.

⁵¹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 137, od 20. travnja 1951., br. 1658/51.

⁵² HDA, f. 310, KOVZ, kutija 45, od 24. veljače 1962., br. 08 pov. 55/1.; Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 5. studenog 1959.

u većoj mjeri kod Katoličkog udruženja, koje je imalo velikih problema s omasovljavanjem.⁵³

Suradnja i sinkroniziranost Udruženja i Komisije bila je besprijekorna; međutim, u odnosima Udruženja i lokalnih vlasti dolazilo je do manjih problema i nerazumijevanja. Naime, na lokalnoj razini često je, uz pasivnost vlasti, dolazilo do nezakonite uzurpacije zemljišta uglavnom nepopunjenih parohija, zatim do ometanja bogoslužja, kao i verbalnih i fizičkih napada na svećenstvo, poglavito u prvom desetljeću nakon rata.⁵⁴ U takvim slučajevima reagiralo bi Udruženje te, u suradnji s Komisijom, nastojalo rješavati probleme. Tako je pozitivno riješen slučaj svećenika Vladimira Bubala iz Mećančana kome je milicija oduzela namirnice koje je primio na dar prilikom posvećenja doma.⁵⁵ Velik broj žalbi na takva postupanja upućivan je Udruženju, koje bi ga prosljedilo Komisiji na mišljenje, jer je svećenstvo uvidjelo da se na taj način problemi najbrže i najbolje rješavaju.⁵⁶ No, ponekad u rješavanju problema nije pomagala ni činjenica da su članovi Udruženja i članovi SSRNH-a pa je uloga Komisije u isticanju pozitivne uloge Udruženja prema lokalnim vlastima i miliciji bila od velikog značaja.⁵⁷ Ipak, stječe se dojam da je ta uloga u nekim situacijama bila pomalo maćehinska. Naime, s jedne strane željelo se poticati i jačati Udruženje, a s druge strane nije se moglo ići preoštro prema lokalnim vlastima i miliciji, budući da su one s Komisijom činile organizacijske poluge društvenog uređenja. Iako su takvi postupci lokalnih vlasti ocjenjivani nepravilnima i netaktičnima, ipak su se komunisti bojali da bi preveliki pritisci na njih, kao i na napadače, mogli dati ohrabrenje raznim političkim, za njih negativnim elementima.

Napadi na pravoslavno svećenstvo, bilo verbalni ili fizički, uglavnom su bili počinjeni od strane Srba, a s obzirom na to da su bili dobro organizirani, ne možemo reći da su bili sporadični i spontani. Jedini incident od strane Hrvata koji je pronađen u izvorima počinio je lokalni partijski dužnosnik iz Muća, Ivan Asanović, ismijavajući lokalnog pravoslavnog svećenika.⁵⁸ Dakle, proizlazi da su napadi bili poticani prvenstveno ideološkim razlozima, pri čemu su se izbjegavali međunacionalni sukobi.

Postoje i primjeri kada je svećenstvo u Udruženjima, surađujući s pripadnicima Komunističke partije (KP), utjecalo na njih te su ih u pojedinim

⁵³ Isto.

⁵⁴ Vidi Tomislav Car, "Agrarna reforma i oduzimanje imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi na području pakračke eparhije 1945.-1948.", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2 (2011), 545-549.

⁵⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 141, od 5. veljače 1954., br. 1394/54.

⁵⁶ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 162, od 29. srpnja 1963., br 08 244/63.

⁵⁷ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 142, od 3. prosinca 1955., br. 331/1.

⁵⁸ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 141, od 5. travnja 1954., br. 3898.

slučajevima vratili u okrilje Crkve. Tako je paroh u Okučanima Milan Kević uspio pridobiti pojedine članove KP-a da im blagoslovi kuće.⁵⁹ Slavko Juzbašić, predsjednik Eparhijskog udruženja Slavonske eparhije, uspio je utjecati na nekolicinu članova KP-a da krste djecu.⁶⁰ Primjeri krštenja djece članova partije zabilježeni su i kod svećenika Miroslava Nikolića iz Bobote.⁶¹

Prijave svećenstva od strane lokalnih vlasti zbog ubiranja milodara i dobrovoljnih priloga zabilježene su kod svećenika Mile Navale, paroha iz Srpskih Moravica, Milana Vezmara, paroha iz Veljuna, Simeona Sakulja, paroha iz Plavšinaca i Dejana Dejanovića, paroha iz Kapelne. Komisija je i u takvim slučajevima ostala vjerna svojoj doktrini zaštite Udruženja i njegovih članova pa je nastojala utjecati na poništavanje ili ublažavanje kazni:

“...da se razmotre pomenuti predmeti i stepen krivice okrivljenih, te na osnovu podnesenih predstavki i eventualno naknadnih izvidjanja, ocjeni situaciju na terenu po pitanju ovakvih odnosa, i u slučaju potrebe poduzme korake, kako bi se ovakve pojave sprecile i svele u okvir normalnih odnosa kojima ovo udruženje stalno radi, čime bi mu se pružila u buduće velika pomoć i u njegovom daljnjem radu.”⁶²

Slične preporuke dobio je svećenik Gerasim Karabalić iz Gačića, zatim Milenko Regaljac iz Borove, Simeon Kovačević iz Gomirja i Stevo Kalanj iz Vlajslava.⁶³

Davane su i preporuke za sakupljanje raznih dobrotvornih priloga, ponajviše za obnovu crkvi. Takva je preporuka dana i Lazaru Radovanoviću, svećeniku iz Jasenovca: “...sveštenik Lazo Radovanović, vredan i aktivan suradnik narodnih vlasti na kulturnom, političkom i privrednom polju, vršeći razne dužnosti u organizaciji Narodnog fronta i privrednoj zadruzi, a jedan je od članova osnivača i najaktivniji suradnik Udruženja srp. prav. sveštenstva u NR Hrvatskoj, to ova Komisija smatra potrebnim da preporuči prednju molbu Srp. prav. crkvene opštine u Jasenovcu, svojim mišljenjem da može skupljati dobrovoljne priloge na području kotara Novska, a pod ličnom odgovornošću tam. Sveštenika i crkv. Opšt. Odbora, i na način da ta akcija bude sprovedena bez većeg publiciteta i potpuno na dobrovoljan način.”⁶⁴

⁵⁹ HDA, f. 1561, RSUP SDS, šifra 002.1, “Utjecaj pravoslavnog sveštenstva na članove KP i organe narodnih vlasti.”

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto.

⁶² HDA, f. 310, KOVZ, kutija 148, od 29. travnja 1957., br. 128/1.

⁶³ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 141, od 26. veljače 1953., nečitljiv broj; kutija 141, nečitljiv datum, br. 6415/54; kutija 142, od 27. kolovoza 1955., br. 196/55.

⁶⁴ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 137, od 15. prosinca 1950., br. 5593/50.

Preporuke su upućivane i za sakupljanje priloga u Budimcima, Bekteškom Gradištu, Kostajnici, Maminskoj, Srpskim Moravicama i Veljunu.⁶⁵

Traženi su i načini većeg i aktivnijeg sudjelovanja svećenika iz Udruženja u SSRNH-u.⁶⁶ Sukladno tomu, tajnik Komisije Zlatko Frid zatražio je od predstavnika Zagrebačkog velesajma da na jesensko zasjedanje pozovu i predstavnike Udruženja.⁶⁷ Isto tako, na sjednici Komisije 25. listopada 1958. godine, zaključeno je da se lokalnim organizacijama SSRNH-a da naputak da se prilikom proslava Dana Republike pozovu i svećenici koji se ističu svojim pozitivnim radom u Udruženju.⁶⁸

Aktivno se radilo i na približavanju i suradnji katoličkog i pravoslavnog udruženja, od kurtoaznih posjeta skupštinama i seminarima pa do konkretnih zajedničkih izleta, što je bilo u potpunosti u skladu s vladajućom doktrinom bratstva i jedinstva.⁶⁹

Unatoč svim ovim mjerama u 1950-ima, među pravoslavnim svećentvom dolazi do sve većeg širenja nacionalne i vjerske netrpeljivosti, klevetanja društvenog poretka, uspostavljanja veza s emigracijom, i to kod uglavnom mlađih svećenika, koji su ujedno bili i članova Udruženja. Prema izvješću Udbe, svećenik Nikola Vukojević, paroh iz Biskupije, tijekom lipnja i srpnja 1951. godine, u propovijedima je blagoslivljao i hvalio četnike emigrante.⁷⁰ Mirko Vujatović, paroh iz Knina i predsjednik Inicijativnog odbora Udruženja, blagoslovio je četnika emigranta Blaška Tunića, baš kao i Jovo Sunajko, paroh iz Drniša.⁷¹ Vrijeđanje i omalovažavanje vlasti i društvenog poretka zabilježeni su kod Dragoljuba Ačinovića, paroha u Grubišnom Polju, Miše Popovića, paroha u Glini, Mihajla Stanivukovića, paroha iz Donjih Meljana, Stevana Izobradića, paroha iz Kneževih Vinograda, Jovana Marčkovskog, paroha u Starom Slatniku, Jove Vukadinovića, paroha iz Rajića i Slavka Ugrinića, paroha u Velikim Bastajima, a vrijeđanje Hrvata i Katoličke crkve zabilježeno

⁶⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 135, nečitljiv datum, br. 2168/49; kutija 137, nečitljiv datum, br. 1439/49; kutija 139, nečitljiv datum br. 315/52; kutija 154, od 10. ožujka 1962., br. 08 15/2; kutija 156, od 13. srpnja 1962., br. 08 215/1; kutija 157, od 10. rujna 1962., br. 08 255-1/62.

⁶⁶ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 146, od 17. travnja 1959., br. 08 100/1-59.

⁶⁷ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 156, od 28. kolovoza 1962., br. 08 239/1-62.

⁶⁸ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 143, od 10. studenog 1958., broj 08 193/1-58.

⁶⁹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 46, od 25. lipnja 1962., br. 08 pov. 111/1.

⁷⁰ HDA, f. 1561, RSUP SDS, šifra 002.1, "Religiozna, reakcionarna i neprijateljska djelatnost svećenika", 2.

⁷¹ HDA, f. 1561, RSUP SDS, šifra 002.1, "Religiozna, reakcionarna i neprijateljska djelatnost svećenika", 2.

je kod Paje Kovačevića, paroha iz Male Trešnjevce, Mlade Bajića, paroha iz Branjine i Konstantina Sušića, paroha u Vinkovcima.⁷²

Komisija je tražila veću aktivnost od predstavnika Udruženja na suzbijanju tih pojava.⁷³ Tako je na sjednici, 6. srpnja 1957. godine, donesena odluka kojom je Veljko Drakulić bio zadužen za direktne kontakte s predstavnicima SPC-a, a Milan Čačić za Udruženje.⁷⁴ Unatoč nastojanjima vlasti i čelnika Udruženja, šovinistička i pročetnička istupanja su se nastavila, pa je samo u 1963. godini prijavljeno 15 svećenika. Neki su pak osuđivali vlastito crkveno rukovodstvo zbog prevelike suradnje s vlastima. Zbog takvih učestalih pojava, vlasti su odlučile promijeniti način isplate stalnih mjesečnih pomoći za svećenike, pa se one više nisu uplaćivale preko Udruženja, već direktno iz računovodstva Izvršnog vijeća.⁷⁵

U želji da se razbije pročetnička propaganda počeo se tiskati informativni list *Mali Vjesnik*, preko kojeg se članstvo obavještavalo o važnim događajima iz crkvene djelatnosti, kao i o značajnim zbivanjima u odnosu crkve i države, a cilj je distribucija lista u inozemstvu.⁷⁶

Istaknuti članovi Udruženja imali su i povlasticu dobivanja stanova pa je tako predsjednik Udruženja Milan Radeka po stupanju na dužnost dobio novi stan, a rješenje o dodjeli uručeno mu je preko Komisije.⁷⁷ Inače, Radeka je nakon rata želio istupiti iz svećeništva, ali je na inzistiranje Miloja Dilparića, tadašnjeg predsjednika Državne Komisije za vjerska pitanja pri predsjedništvu Vlade FNRJ, ostao svećenik te se po njegovu nalogu aktivirao u Udruženju.⁷⁸ Članstvo u Udruženju imalo je utjecaj i na otpis poreznih dugova pa je tako, na intervenciju Udruženja, bio otpisan porezni dug parohu Dušanu Savurdiću iz Sunje.⁷⁹

Iako rjeđi, zabilježeni su primjeri obraćanja članova Udruženja najvišim tijelima vlasti u borbi za materijalne povlastice ili bolje mirovine. Tako je, primjerice, Dušan Rašković od Josipa Broza Tita zatražio da mu, kao sudioniku

⁷² HDA, f. 1561, RSUP SDS, šifra 002.1, "Religiozna, reakcionarna i neprijateljska djelatnost svećenika", 3.

⁷³ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 31. ožujka 1960.

⁷⁴ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 6. srpnja 1957.

⁷⁵ Detaljnije vidi poglavlje Financiranje

⁷⁶ Od 1948. godine u Beogradu izlazi *Vesnik* (Organ Udruženja pravoslavnog sveštenstva narodnih republika u FNRJ).

⁷⁷ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 158, od 9. siječnja 1963., br. 08 7/63.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 143, od 23. svibnja 1956., br. 139.

partizanske borbe, pomogne oko dobivanja mirovine državnog službenika.⁸⁰ Jednako je postupio i Nikodin Jović, paroh iz Voćina, koji se žalio na previsok razrez poreza na priloge, koji mu je naposljetku i smanjen.⁸¹ Isto je postupio i Sergije Gušić, paroh iz Iloka.⁸²

2.1. Financiranje

Odmah po završetku rata započelo je financijsko pomaganje svećenika koji su bili pripadnici ili simpatizeri partizanskog pokreta ili su jednostavno javno izrazili potporu i lojalnost novom društvenom poretku.⁸³ Time je prvenstveno niže svećenstvo postupno postajalo ovisno o državnoj pomoći. Sinod SPC-a, i sam bez dostatnih financija, nije bio u mogućnosti značajnije pomagati Crkvu u Hrvatskoj.⁸⁴

Osnivanjem svećeničkih udruženja, i sustav financiranja pravoslavnog svećenstva bio je prebačen s pojedinačnih dotacija svećenstvu na Udruženje. Time je ono postalo nezaobilazan faktor u SPC-u, bez kojega episkopat nije mogao osigurati materijalnu egzistenciju svome svećenstvu.

Započelo se i sa stalnim godišnjim financijskim dotacijama. U 1947. godini Predsjedništvo Vlade NRH isplatilo je 3.960.000 dinara za pomoć pravoslavnim svećenicima, članovima Udruženja.⁸⁵

Sve do 1953. godine, sredstva u smislu financijskih dotacija isplaćivalo je Predsjedništvo vlade NRH, potom Izvršno vijeće (N/SRH) putem Komisije, kojoj su se upućivale molbe za financijsku pomoć i koja je odlučivala o visini pomoći.⁸⁶ Nakon 1959. godine, dotacije je vršila direktno Komisija, koja je iste godine dobila i proračunska sredstava za te namjene.

Najveći dio zahtjeva upućivalo je Udruženje i to uglavnom za pomoć svojim članovima, troškove održavanja skupština i seminara, izdavačku djelatnost, plaće osoblju u stalnom radnom odnosu i režijske troškove.⁸⁷ Stalna mjesečna pomoć svećenicima bila je dodjeljivana isključivo uz prethodno pozitivno očitovanje eparhijskog i Zemaljskog odbora Udruženja, a tražilo se i

⁸⁰ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 169, od 26. ožujka 1965., br. 08 81/1-65.

⁸¹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 144, od 11. srpnja 1957., br. 208/57.

⁸² HDA, f. 310, KOVZ, kutija 144, od 2. veljače 1957., br. 2/57.

⁸³ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 31. ožujka 1960.

⁸⁴ Jedina pomoć u 1945. godini od strane Sinoda bila je ona upućena Gornjokarlovačkoj eparhiji, a iznosila je 100 000 dinara (Vidi Radić, *Verom protiv vere*, 171).

⁸⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 325, nečitljiv datum.

⁸⁶ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 70, od 23. ožujka 1966., br. 08 pov. 221/1.

⁸⁷ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 142, od 24. prosinca 1955., br. 362/1955.

mišljenje općinskih komisija za vjerske poslove.⁸⁸ U njima se uvijek isticala lojalnost pojedinih svećenika prema vlastima, kao i eventualno sudjelovanje ili pomaganje partizanskom pokretu.⁸⁹ Stalne mjesečne pomoći činile su između 55 i 65 % od ukupno dodijeljenih sredstava Udruženju, dok je preostali dio bio namijenjen za ostale navedene potrebe.⁹⁰

Uz financijsku pomoć, svećenici su primali i pomoć u živežnim namirnicama koju je distribuirao Jugoslavenski Crveni križ putem kotarskih odbora.⁹¹ Jednako tako, dobivana je povremena pomoć od Svjetskog saveza crkava iz New Yorka, pa je tako episkop Emilijan dobio na poklon pisaću mašinu.⁹²

Sve do 1. kolovoza 1962. godine financijska sredstva su se u vidu dotacije kvartalno isplaćivala Udruženju, koje je potom svakog mjeseca putem bankovnog čeka slalo pomoć na adresu svakog pojedinca. No, od tada su se sredstva uplaćivala kotarevima, koji su kvartalno dijelili novac, budući da su se, kao što je već ranije spomenuto, vlasti bojale da se pomoć ne dodijeli i onima koji je, po kriterijima vladajućih, ne zaslužuju. Ipak, od toga se odustalo pa se od zadnjeg tromjesečja pomoć slala preko računovodstva Izvršnog vijeća.⁹³

Za razliku od pravoslavnog, Udruženju katoličkog svećenstva vraćen je stari način isplate pomoći, dakle direktno putem Udruženja, jer su vlasti smatrale da bi ih se novim načinom isplate dodatno kompromitiralo vezano za njihovu suradnju s vlastima.⁹⁴

Zabilježeni su slučajevi kad je Komisija odbila dodjelu stalne mjesečne pomoći. Takav je primjer svećenika Milana Babića iz Velikog Poganca, kojemu je pomoć odbijena zbog izrazito negativnog stava njegove supruge o suradnji Crkve i vlasti.⁹⁵ Jednako tako, u slučaju umirovljenja svećenika, odlaska iz eparhije ili napuštanja Udruženja, Komisiji se slao zahtjev za obustavom stalne mjesečne pomoći.⁹⁶

Slijedi pregled financijske pomoći koju je Udruženje primalo od IV N/ SRH, odnosno Komisije za odnose s vjerskim zajednicama.

⁸⁸ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 156, od 30. lipnja 1962., br. 08 200/1-62.

⁸⁹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 161, od 4. lipnja 1963., br. 08 188/1-63.

⁹⁰ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 168, od 4. studenog 1964., br. 08 350/1-64.

⁹¹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 145, od 21. siječnja 1957., br. 14/1-57.

⁹² HDA, f. 310, KOVZ, kutija 141, od 16. prosinca 1953., br. 1279/53.

⁹³ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 7. travnja 1964.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 161, od 24. lipnja 1963., br. 08 217/1-63.

⁹⁶ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 163, od 6. travnja 1963., br. 08 119/1-63.

U 1956. godini, Udruženje je potrošilo iznos od 4.235.614 dinara, od čega su 537.793 dinara vlastiti prihodi od članarina, pretplate za *Vjesnik*, prodaje kalendara i knjiga, a ostatak je dotacija Izvršnog vijeća. Najveći dio sredstava u iznosu od 2.470.000 dinara utrošen je za davanje stalne mjesečne pomoći članovima Udruženja.⁹⁷

U 1957. godini, Udruženje je primilo iznos od 4.170.000 dinara.⁹⁸

U 1958. godini, Udruženje je dobilo 4.000.000 dinara, uz dodatnu pomoć za manastir Orahovica u iznosu od 120.000 dinara.⁹⁹

U 1959. godini, Udruženje je dobilo iznos od 4.860.000 dinara, uz vlastiti prihod od 675.000 dinara.¹⁰⁰

U 1960. godini, Udruženje je dobilo iznos od 10.000.000 dinara, uz vlastiti prihod od 685.000 dinara, dok je za popravak crkvi dobiveno 4.000.000 dinara.¹⁰¹

U 1961. godini, Udruženje je dobilo iznos od 8.000.000 dinara, uz vlastiti prihod od 855.000 dinara.¹⁰²

U 1962. godini, Udruženje je dobilo iznos od 8.000.000 dinara, uz vlastiti prihod od 815.000 dinara.¹⁰³ Uz to, na sjednici Komisije, 14. veljače 1963. godine, odlučeno je da se isplati dodatnih 1.500.000 dinara episkopima Emilijanu i Damaskinu za popravak rezidencija.¹⁰⁴

Unatoč tomu, hrvatski episkopi nisu bili zadovoljni materijalnim statusom SPC-a u Hrvatskoj pa su uputili predstavku Arhijerejskom Sinodu jer su vjerovali da će uz njegovu pomoć lakše poboljšati materijalnu situaciju u svojim eparhijama i crkvenim općinama.¹⁰⁵ Predstavka je prihvaćena u dijelu koji se odnosio na prestanak plaćanja doprinosa crkvenih općina za zdravstveno osiguranje poljoprivrednika, s obzirom na to da su one već plaćale doprinos za cjelokupno socijalno osiguranje jer su svi pravoslavni svećenici socijalno osigurani na osnovi posebnog ugovora o socijalnom osiguranju, sklopljenog

⁹⁷ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 144, od 5. siječnja 1957., br. 31/57.

⁹⁸ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 144, od 5. siječnja 1957., br. 31/57.

⁹⁹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 38, od 10. studenog 1958., br. 08 – 194/1-58.

¹⁰⁰ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 148, od 2. veljače 1960., br. 08-39/1-60.

¹⁰¹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 151, od 26. siječnja 1961., br. 08-49/1-61.

¹⁰² HDA, f. 310, KOVZ, kutija 160, od 27. travnja 1963., br. 08 135/1-63.

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 14. veljače 1963.

¹⁰⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 155, od 7. ožujka 1962., br. 08 83/1-62.

između SPC-a i Saveznog zavoda za socijalno osiguranje.¹⁰⁶ Navedeni samodoprinos nije se naplaćivao na pakračkom području.¹⁰⁷

U 1963. godini, Udruženje je dobilo iznos od 9.520.000 dinara (od čega 5.520.000 za stalne mjesečne pomoći). Uz to, na sjednici Komisije 8. veljače 1962. godine, odlučeno je da se isplati 100.000 dinara pomoći predsjedniku Udruženja Ratku Jeliću, 50.000 dinara tajniku Udruženja Lazaru Radovaniću te 30.000 dinara Mirjani Ćuk, udovici Ilije Ćuka.¹⁰⁸

U 1964. godini, Udruženje je dobilo 11.000.000 dinara. Uz to, SPC je iz inozemstva legalnim putem dobila 4.315.000 dinara, a dobiveno je i 11.425.000 dinara od društveno-političkih zajednica.¹⁰⁹

U 1965. godini, Udruženje je dobilo iznos od 15.000.000 dinara, uz ostvarivanje vlastitoga prihoda u iznosu od 1.159.500 dinara.¹¹⁰

U 1966. godini, Udruženje je dobilo iznos od 150.000 novih dinara (15.000.000 starih dinara).¹¹¹

U 1967. godini, Udruženje je dobilo 168.000 novih dinara, oko 10.000 dinara pomoći od općinskih i kotarskih komisija i 25.237 dinara pomoći iz inozemstva.

U razdoblju od 1959. do 1966. godine vlasti su Komisiji odobrile sredstva u iznosu od 452.200.000 dinara, i to uglavnom za sljedeće namjene: dotacije svećeničkim udruženjima, osobne pomoći svećenicima, pomoći za popravak crkvenih objekata te za ostale namjene (primjerice za nagrade učenicima koji su se spremali za svećenički poziv, a pisali su referate o pozitivnim dometima socijalističkog društva i sl.).¹¹²

Od navedenog iznosa, Udruženje pravoslavnog sveštenstva dobilo je 98.180.000 dinara ili nešto manje od 22%, u što nisu ubrojene neke izvanredne pomoći pojedinim svećenicima u Udruženju.

¹⁰⁶ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 166, srpanj 1964., br. 08 194/1-64.

¹⁰⁷ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 167, od 6. srpnja 1964., br. 08 221/1-64.

¹⁰⁸ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 1. i 8. veljače 1964.

¹⁰⁹ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 15. veljače 1965.

¹¹⁰ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 173, od 21. ožujka 1966., br. 08 97/1-66.

¹¹¹ Isto.

¹¹² HDA, f. 310, KOVZ, kutija 70, od 23. ožujka 1966., broj 08 pov. 221/1.

Tablica 2: Pregled financijskih dotacija Udruženju pravoslavnog sveštenstva 1956.-1967.

Godina	Namjena	Iznos
1956.	Udruženje	4.235.614
1957.	Udruženje	4.170.000
1958.	Udruženje	4.000.000
	Popravak vjerskih objekata	120.000
1959.	Udruženje	4.860.000
1960.	Udruženje	10.000.000
	Popravak vjerskih objekata	4.000.000
1961.	Udruženje	8.000.000
1962.	Udruženje	8.000.000
	Popravak vjerskih objekata	1.500.000
1963.	Udruženje	9.520.000
	Dodatne pomoći svećenicima	180.000
1964.	Udruženje	11.000.000
	Popravak vjerskih objekata	10.750.000
1965.	Udruženje	15.000.000
	Popravak vjerskih objekata	8.000.000
1966.	Udruženje	15.000.000
	Popravak vjerskih objekata	6.000.000
1967.	Udruženje	16.800.000

Za popravak vjerskih objekata, SPC je u istom razdoblju dobila 30.250.000 dinara, što iznosi oko 6,5 % ukupno odobrenog iznosa Komisiji. Usporedbe radi, u razdoblju od 1945. do 1959. godine, SPC je na području Hrvatske popravila oko 90 crkvenih objekata (crkvi, kapela, manastira i parohijskih domova) i utrošila oko 52.000.000 dinara, od čega je od vlasti dobila 9.000.000 dinara, a ostatak od prodaje zemlje i šuma i pomoći iz inozemstva.¹¹³

Iz navedenog slijedi da je u razdoblju od 1959. do 1967. godine Komisija, za potrebe SPC-a, isplatila oko 29 % ukupno doznačenih sredstava. Ostatak je do djeljivan ostalim udruženjima, najviše katoličkom, te za popravke vjerskih objekata, ali i za osobne dohotke djelatnika Komisije i ostale materijalne troškove.

¹¹³ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice održane 31. ožujka 1960.

Pravoslavno svećenstvo se u prva dva poslijeratna desetljeća najvećim dijelom financiralo uz pomoć države, putem Udruženja, a manjim dijelom iz inozemstva ili uz pomoć lokalnih vlasti, odnosno skupština kotareva i općina iz kojih su sredstva bila upućivana Udruženju. Vrlo je teško odrediti količinu pomoći iz inozemstva, s obzirom na to da se pretpostavlja kako su sve vjerske zajednice prijavljivale samo dio tih sredstava.¹¹⁴ Sredstva dobivena od vjernika bila su prilično skromna i zanemariva u financiranju svećenika SPC-a.

2.2 Socijalno osiguranje

Socijalno osiguranje svećenika je, uz primanje stalnih mjesečnih pomoći, bilo najvažnije pitanje materijalne egzistencije pravoslavnih svećenika. Slično kao i kod zahtjeva za stalne mjesečne dotacije, i u rješavanju ovog problema glavnu ulogu odigrali su predstavnici Udruženja, čiju je delegaciju krajem 1949. godine primio Josip Broz Tito i obećao rješenje tog pitanja.¹¹⁵ Postojale su tri mogućnosti za rješavanje ovog pitanja, i to putem:

1. uredbe Vlade FNRJ, a na osnovi Zakona o socijalnom osiguranju
2. dotacije Vlade FNRJ Savezu udruženja
3. dotacije Vlade FNRJ Patrijaršiji.

Prihvaćena je prva mogućnost te je Vlada FNRJ 15. svibnja 1951. godine donijela "Uredbu o socijalnom osiguranju sveštenika" kojom su stvoreni uvjeti na osnovi kojih svećenici mogu biti socijalno osigurani, i to preko svojih vrhovnih tijela ili preko staleških udruženja.¹¹⁶

Odmah nakon donošenja Uredbe, krajem svibnja i početkom lipnja 1951. godine zasjedao je Sinod SPC-a, na kojem je zaključeno da se ide u realizaciju ovog projekta. Sukladno tomu, "Ugovor o socijalnom osiguranju pravoslavnih sveštenika" potpisali su patrijarh Vikentije i Pavle Gregorić, ministar Savjeta za narodno zdravlje i socijalnu politiku Vlade FNRJ. Počeo se primjenjivati od 1. siječnja 1952. godine.

Ugovorom je definirano da država u plaćanju doprinosa za socijalno osiguranje svećenika sudjeluje s 50%, a ostalih 50 % plaćale su crkvene općine, odnosno SPC iz svojih prihoda. Takvo stanje bilo je sve do 1967. godine, kada je plaćanje 50 % doprinosa prebačeno sa savezne razine na republike.

Pod socijalnim osiguranjem smatralo se:

1. pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu

¹¹⁴ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ održane 1. i 8. veljače 1964.

¹¹⁵ Radić, *Verom protiv vere*, 177.

¹¹⁶ Službeni list FNRJ, br. 25, Beograd, 19. svibnja 1951.

2. pravo na naknadu za vrijeme privremene nesposobnosti za vršenje službe uslijed bolesti, odnosno bolovanja
3. pravo na naknadu u slučaju trajnog smanjenja sposobnosti za rad
4. pravo na invalidsku, starosnu i obiteljsku mirovinu
5. pravo na pogrebninu.¹¹⁷

U narednom će razdoblju, odnosno nakon donošenja “Zakona o zdravstvenom osiguranju radnika i službenika” iz 1954. godine, zatim “Zakona o penzijskom osiguranju” iz 1957. godine (s dopunama iz 1958., 1959. i 1961.) i “Zakona o invalidskom osiguranju” iz 1958. godine (s dopunama iz 1959.), ugovor biti neznatno mijenjan.

Novi ugovor potpisan je 31. prosinca 1959. godine između patrijarha Germana i Zdenka Hasa, direktora Saveznog zavoda za socijalno osiguranje. Njime su svećenici dobili sva prava iz Zakona o invalidskom osiguranju koja imaju i ostali osiguranici, formirani su razredi za reguliranje mirovina te je dodatno bilo regulirano pitanje utvrđivanja radnog staža. Novi ugovor imao je 31 članak, dakle deset više od prethodnoga.¹¹⁸

U Hrvatskoj su do 1967. godine ugovore o socijalnom osiguranju sklopile:

1. SPC, Islamska vjerska zajednica, Reformirana crkva i Baptistička crkva (ugovori su sklopljeni s čelnicima tih vjerskih zajednica u Beogradu, Sarajevu i Novom Sadu)
2. Hrvatska narodna starokatolička crkva, Hrvatska starokatolička crkva i Evangelistička zajednica (ugovori su sklopljeni s čelnicima navedenih vjerskih zajednica u Hrvatskoj).

Jedina veća vjerska zajednica s kojom nije potpisan ugovor o socijalnom osiguranju svećenika bila je Katolička crkva. Ugovor je sklopljen sa Staleškim društvom katoličkih svećenika Hrvatske te je obuhvatio samo njegove članove.¹¹⁹

3. Djelovanje Udruženja i episkopa Emilijana na području Slavonske eparhije

Konsolidacija i obnova infrastrukture SPC-a na području Slavonske eparhije koja je započela odmah nakon završetka rata, bila je predvođena nižim

¹¹⁷ Službeni list FNRJ, br. 25, Beograd, 19. svibnja 1951.

¹¹⁸ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 148, 2. veljače 1963., br. 33/1-63, Prijepis novog ugovora o socijalnom osiguranju svećenika SPC-a.

¹¹⁹ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ-a (prilog XVI. *Socijalno osiguranje vjerskih zajednica*) održane 8. srpnja 1967. godine.

svećenstvom koje je u najvećoj mjeri bilo privrženo novim vlastima. Početak konsolidacije, ali i snage, nastojao se prikazati proslavom Vidovdana već 28. lipnja 1945. godine u Pakracu.¹²⁰ Prema zagrebačkom *Vjesniku* koji donosi veliki članak “Na velikom vidovdanskom zboru u Pakracu”, na njemu je sudjelovalo 4.000 ljudi iz Pakraca i okolice.¹²¹ Nakon svečane liturgije, paroh Boško Bosanac podijelio je parastos svim borcima i žrtvama rata, a partizansku vojsku nazvao spasiteljima srpstva i slavenstva.¹²²

Područje ove eparhije, odnosno njezino pravoslavno stanovništvo, bilo je pod velikim utjecajem partizanskog pokreta. Razloge brojnog sudjelovanja u njemu, kako srbijanskog stanovništva, tako i svećenstva, treba tražiti u protusrpskoj politici ustaškog režima.¹²³ Uz to, za SPC bila je neprihvatljiva bilo kakva ideja o uspostavi hrvatske države, te da i nije bilo progona, tj. da je bila riječ o demokratskoj državi, teško je vjerovati da bi SPC prihvatila razbijanje Jugoslavije. Upravo tu treba tražiti i razloge masovnog učlanjenja svećenstva u Udruženje, a svećenici ove eparhije spadali su u najaktivnije članove. Prvenstveno se to odnosi na Platona Buzadžića, ujedno i prvog predsjednika Udruženja, te na Boška Bosanca, paroha iz Pakraca.

Udruženje je odigralo i značajnu ulogu kod povratka monaha u manastir Orahovicu, započetog 1950. godine, omogućivši dvojici mlađih i jednom starijem monahu mjesečnu pomoć u iznosu od 2.000 dinara, odnosno 3.000 dinara, a u narednim godinama i dotacije za popravak manastira.¹²⁴ U narednom razdoblju najveći broj skupština, konferencija i seminara u organizaciji Udruženja održavao se upravo u tom manastiru.

Cjelokupna situacija u eparhiji koja je rezultirala događajem iz 1947. godine, kada je njezin upravitelj Damaskin doslovno otjeran iz Pakraca, vjerojatno je utjecala i na izbor novog episkopa, prvog koji je stolovao nakon 10 godina u Pakracu.¹²⁵ Naime, na mjesto episkopa imenovan je 1951. godine vikarni episkop patrijarha Emilijan Marinković.¹²⁶ Njegova je specifičnost što

¹²⁰ Vidi Tomislav Car, “Agrarna reforma”, 524.

¹²¹ *Vjesnik*, br. 61, (Zagreb, 1945), 3.

¹²² Isto.

¹²³ Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, vidi poglavlje: *Komunisti stvaraju partizanski pokret*, 26-39.

¹²⁴ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 145, od 22. ožujka 1958., 08 – 58/1-58.

¹²⁵ Neposredno prije početka Drugog svjetskog rata umro je pakrački episkop Miron Nikolić (1890-1941). Završetkom rata administratorom Pakračke, Zagrebačke, Dalmatinske i Gornjokarlovačke eparhije imenovan je Arsenije Bradarević (1945.-1947.). Zagrebački mitropolit Damaskin Gradnički (1947.-1951.) upravljao je eparhijom do imenovanja Emilijana Marinkovića 1951. godine (vidi <http://www.Eparhija-slavonska.com>).

¹²⁶ Isto.

je i prije izbora za episkopa bio član Udruženja, a po izboru je obećao da će to i dalje ostati.¹²⁷

Od osnutka Udruženja, upravo je na području Slavonske eparhije najveći postotak svećenstva u Udruženju na području Hrvatske. Tomu je zasigurno pogodovao pozitivan stav episkopa Emilijana naspram Udruženja jer, za razliku od drugih hrvatskih episkopa, nikada nije mijenjao svoj stav o Udruženju, a komunikacija članova Udruženja s republičkim vlastima bila je na najvišoj razini na području cijele Hrvatske, kako višeg tako i nižeg svećenstva.

S vlastima je komunicirao osobno, a kada bi htio pojedini problem dići na višu razinu, išao je na sastanke zajedno s predstavnicima Udruženja.¹²⁸ Njegov dugogodišnji tajnik bio je Boško Bosanac, jedan od osnivača Udruženja, kasnije i tajnik eparhijskog Udruženja.¹²⁹

Za razliku od preostale tri eparhije u Hrvatskoj, u Slavonskoj nije dolazilo do sukoba između Udruženja i episkopa. Rijetka situacija gdje je došlo do razmimoilaženja, nastala je prilikom odabira lokacije za izgradnju crkve u Novoj Gradišci. Naime, Emilijan je inzistirao da se crkva sagradi u samom centru grada, u neposrednoj blizini katoličkih crkvi, dok su predstavnici Udruženja, na čelu s predsjednikom Udruženja Radekom, kao i predsjednikom eparhijskog Udruženja Juzbašićem, bili skloniji lokalnim vlastima koje su lokaciju za crkvu vidjele nešto dalje od centra grada.¹³⁰ Unatoč ovom razmimoilaženju koje je potrajalo više od desetljeća, Emilijan je ostao najveći promicatelj svećeničkog Udruženja, i to iz četiri glavna razloga:

1. članstvom svećenici rješavaju glavninu svojih materijalnih potreba
2. omogućuju se brže i veće dotacije za popravak i izgradnju vjerskih objekata
3. omogućuje se brži povrat nezakonito uzurpirane imovine
4. omogućuje se brže rješavanje nesuglasica s lokalnim vlastima.

U želji da se spriječe eventualni sukobi i razmimoilaženja episkopa s lokalnim vlastima, Komisija je, u suradnji s Udruženjem u Hrvatskoj, organizirala posjet predsjednika Saveznog udruženja Milana Smiljančića kotarevima i općinama gdje je živjelo pravoslavno stanovništvo. Neposredno prije posjeta, lokalnim vlastima slane su okružnice u kojima se traži primanje predstavnika Udruženja te rješavanje eventualnih problema.¹³¹ Najveći dio eparhije posjetili

¹²⁷ Radić, *Verom protiv vere*, 260.

¹²⁸ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 40, 31. lipanj 1960., pov. br. 80/1-60.

¹²⁹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 38, od 22. kolovoza 1958., pov. 08-63/1-58.

¹³⁰ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 145, nečitljiv datum i broj, 1958.

¹³¹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 143, od 12. srpnja 1956., broj 133/56.

su 21. i 22. ožujka 1957. godine. Bili su u Bijeloj, Daruvaru, Donjem Miholjcu, Gradištu, Kapelni, Katincima, manastiru Orahovica, Medincima, Našicama, Okučanima, Pakracu, Slavonskoj Orahovici, Slavonskoj Požegi, Slavonskom Brodu, Suhopolju, Šljivoševcima, Velikim Bastajima, Virovitici i Voćinu. U izvješću Komisije istaknuta je odlična suradnja Udruženja i lokalnih vlasti te je bila definirana dinamika rješavanja nekih otvorenih pitanja, prvenstveno onih vezanih uz povrat dijela imovine i izgradnju vjerskih objekata.¹³²

S Emilijanom su vlasti i dalje održavale dobre kontakte, a zbog njegove lojalnosti često mu i podilazili te je tako tajnik Komisije Zlatko Frid tijekom 1958. godine ponovno posjetio parohije Slavonske eparhije, i to one u kojima su postojali neki neriješeni problemi, bilo da je bila riječ o nezakonitim uzurpacijama crkvene zemlje i objekata, rušenjima zvonika, zastojima u obnovi crkvi i parohijskih domova ili pak problemima oko poreza.¹³³ Razlog tako promptnog reagiranja i udovoljavanja Emilijanu bila je i činjenica da se bližio izbor za novog patrijarha pa su htjeli biti u što boljim odnosima s njim. Tako je posjetio Bučje, Duboku, Gradište, Sirač, Slobostinu i, na kraju, i samog Emilijana. Kod svih razgovora s episkopom bio je nazočan i Boško Bosanac.¹³⁴

Kontakti su se dodatno intenzivirali nakon donošenja Zakona o nacionalizaciji, kada je Emilijan u nekoliko navrata razgovarao s predsjednicima Komisije, Josipom Gržetićem i Stjepanom Ivekovićem, radi izuzeća pojedinih zgrada od nacionalizacije te je molio da se posreduje i pri kotarskim komisijama za nacionalizaciju na području njegove eparhije.¹³⁵ Razgovori s predstavnicima Komisije često su se vodili na neformalnim večerama u najboljim hotelima pa je dobra suradnja potvrđena i na večeri s Ilijom Ćukom u Esplanadi 26. ožujka 1959. godine, gdje su, osim o aktualnim pitanjima u eparhiji, posebno razgovarali o mladim svećenicima i Udruženju, pri čemu ga je Ćuk upoznao sa seminarom koji je pripremalo Udruženje.¹³⁶ Isto tako, Emilijan je za svoje potrebe povremeno koristio službeni automobil Komisije.¹³⁷

Na sjednici održanoj 31. ožujka 1960. godine Emilijan je okarakteriziran kao lojalan episkop koji sve probleme rješava u suradnji s republičkim i lokalnim vlastima, što je rezultiralo time da su predsjednik Komisije, predsjednik Udruženja Juzbašić i predstavnici lokalnih vlasti zajedno s episkopom ponovno obišli sve parohije u kojima su postojali neriješeni problemi.¹³⁸ Bio je to treći

¹³² HDA, f. 310, KOVZ, kutija 144, od 15. svibnja 1957., br. 149/57.

¹³³ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 40, nečitljiv datum, 1960., pov. 53/1-60.

¹³⁴ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 38, od 1. studenog 1958., pov. 08-64/1-58.

¹³⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 39, nečitljiv datum, 1959., pov. 08-81/1-59.

¹³⁶ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 39, od 2. travnja, 1959. pov., 08-23-1-59.

¹³⁷ Isto.

¹³⁸ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 31. ožujka 1960.

obilazak parohija Slavonske eparhije u samo tri godine. Ipak, rezultati tih obilazaka nisu zadovoljili Emilijana koji se tada razočarao prvenstveno u lokalne vlasti te se na sjednici kotarske vjerske komisije žalio “da su ga primili kao nekog katoličkog biskupa”.¹³⁹ Nastojeći amortizirati Emilijanovo razočaranje, osobnim je zalaganjem Zlatka Frida eparhija oslobođena od poreza radi renoviranja eparhijskog dvora u Pakracu, iako su prethodno lokalne vlasti to bile odbile.¹⁴⁰

Isto tako, o Emilijanu se raspravljalo i na sjednici Komisije održanoj 15. lipnja 1965. godine, gdje je ponovno istaknut kao “najpozitivniji episkop” te je zaključeno da se na području njegove eparhije ipak premalo učinilo na sređivanju prilika, odnosno da se u drugim eparhijama čiji su “episkopi rezervirani na društveno uređenje” učinilo više. Kao glavni razlog tomu navodilo se prilično apolitično prilaženje tom problemu od strane lokalnih vlasti.¹⁴¹ Tako je, slično kao i 1962. godine, Komisija odlučila dodijeliti Emilijanu pomoć za popravak crkvi u iznosu od 1.000.000 dinara, s tim da on sam odluči kojima je to potrebno, što je indikativno s obzirom na to da su se do tada sredstva isplaćivala ciljano za svaki pojedini vjerski objekt.¹⁴²

Na odnose s lokalnim vlastima povremeno su se žalili i predstavnici Udruženja. Boško Bosanac žalio se na odnos vlasti prema pravoslavnom svećenstvu te je tvrdio da se ono “progoni i da se prema njemu postupa jednako kao i s katoličkim, unatoč pozitivnoj ulozi koje je pravoslavno svećenstvo odigralo za vrijeme i poslije Drugog svjetskog rata”.¹⁴³ Viktor Janković iz Borove žalio se Komisiji da ga narodne vlasti sustavno izbjegavaju.¹⁴⁴

Unatoč povremenim neslaganjima, lokalne su vlasti redovito financirale seminare Udruženja te su na njima sudjelovali i održavali predavanja i diskusije, uglavnom o ekonomskoj politici, međunarodnim odnosima, društvenom uređenju i dnevopolitičkim problemima.¹⁴⁵

Zaključak

Na području Hrvatske je, od formiranja inicijativnog odbora Udruženja 1947. godine pa do 1967. godine, bilo učlanjeno između 85 i 92 % pravoslav-

¹³⁹ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 46, Zapisnik sa kotarske komisije za vjerska pitanja, održane 18. travnja 1962. u Daruvaru, 08 pov. 95/1-62.

¹⁴⁰ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 158, od 2. ožujka 1963., br. 08-36/1-63.

¹⁴¹ HDA, f. 310, KOVZ, Zapisnik sa sjednice KOVZ-a održane 15. lipnja 1965.

¹⁴² HDA, f. 310, KOVZ, kutija 171, od 17. prosinca 1965., br. 08-311/1-1965.

¹⁴³ HDA, f. 1561, RSUP SDS, šifra 002.1, *Širenje nacionalne netrpeljivosti od jednog djela pravoslavnog sveštenstva*,

¹⁴⁴ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 40, pov. Br 38/1-60, od 7. ožujka 1960.

¹⁴⁵ HDA, f. 310, KOVZ, kutija 62, od 15. lipnja 1965., br. 08 pov. 132/1-1965.

nog svećenstva, dok je na području Slavonske eparhije taj postotak bio i veći te je iznosio između 90 i 100 %.

Ključnu ulogu u njihovom formiranju i omasovljenju imala je komunistička vlast i to na saveznoj, republičkoj te lokalnoj razini, uglavnom kroz sinkronizirane akcije s ciljem kontrole vjerskih zajednica, koje su, s manje ili više sličnih obrazaca, primjenjivane u svim komunističkim državama.

Nakon iniciranja, formiranja i omasovljenja Udruženja, u narednom razdoblju se, preko Komisije za odnose s vjerskim zajednicama i Udbe te uz pomoć milicije i lokalnih partijskih organizacija, u potpunosti usmjeravalo njegovo djelovanje i kadroviranje, čime se u konačnici utjecalo i na izbor te postavljanje crkvenih velikodostojnika.

Glavnina financijskih dotacija koje je primalo Udruženje i Srpska pravoslavna crkva išla je u osiguravanje materijalne situacije svećenstva, zatim na popravke i izgradnju vjerskih objekata, ali i na izlete te seminare koji su ponekad izgledali više kao partijski, a ne vjerski događaji. Veza s komunističkim vlastima te fokusiranje na rješavanje prije svega materijalnog osiguravanja svećenika, zasigurno su utjecali i na participaciju vjernika u vjerskim obredima, koja se više svodila na sudjelovanje u tradicionalnim godišnjim prigodama negoli u dnevnim, tjednim ili drugim vjerskim obvezama, za razliku od Katoličke crkve koja je, snažnim otporom prema svećeničkim udruženjima, uspjela očuvati snažan, ali i jedini mogući opozicijski element na području Hrvatske.

Hijerarhija Srpske pravoslavne crkve vrlo je brzo prihvatila realnost postojanja Udruženja i samim time uspostavila neformalni pakt s komunistima te je, za razliku od Katoličke crkve, postala ovisna o državnoj pomoći. Na području Slavonske eparhije to je još više dolazilo do izražaja, s obzirom na to da je za episkopa postavljen član Udruženja koji je njegov promicatelj ostao do smrti.

Naposljetku, činjenica da je Srpska pravoslavna crkva bila pod indirektnim nadzorom komunista nije uništila jačanje nacionalizma u njenim redovima, koji se u većoj mjeri počeo pojavljivati već pedesetih godina. Kontinuirano je rastao i tijekom šezdesetih godina kada je došlo do uspostave Makedonske pravoslavne crkve, kao i u narednim desetljećima.

Summary

THE ORTHODOX CLERGY ASSOCIATION OF CROATIA IN THE SERVICE OF THE COMMUNIST REGIME: THE SLAVONIAN EPARCHY FROM 1947 TO 1967

Drawing on archival records, the author presents the organization of the professional Association of Orthodox Clergy in Croatia as well as the relation to the Church hierarchy and the communist leadership from the establishment of the Association in 1947 to 1967. Special emphasis is placed on the Slavonian eparchy and the actions of bishop Emilijan, a proponent of clerical associations. The paper presents data on the financing of the Association and on membership, shown in tables, providing an insight into a combined review of the financing and numbers of the Association.

From the establishment of the Association's initiative committee in Croatia in 1947 and up to 1967, between 85% and 92% of the Orthodox clergy were members of the Association, whereas in the territory of the Slavonian eparchy the percentage was even higher, between 90% and 100%.

The communist government was crucial to the Association's formation and increased presence at state, republic and local levels, mainly through synchronised actions aimed at controlling religious communities, more or less similarly applied in all communist states.

After the Association had been started, established and had achieved mass membership, the Commission for Relations with Religious Communities and Udba (the State Security Service) with the assistance of the police and local party organizations entirely took control of the operations and personnel management of the Association, which eventually had an impact on the selection and appointment of senior church dignitaries.

Most of the financial donations received by the Association and the Serbian Orthodox Church were mainly spent on material needs of the clergy, on restoration and construction works of religious facilities as well as on excursions and seminars, occasionally appearing rather factional than religious. The relationship with the communist government and the focus on solving particularly, the material needs of the clergy certainly had an effect on the presence of the faithful in at rites of the church, which came down increasingly to attendance at traditional annual occasions rather than at daily, weekly and other religious obligations. In contrast, the Catholic Church, acting as a vehement opponent of clerical associations, succeeded in being as strong as well as the only oppositional element in the territory of Croatia.

The hierarchy of the Serbian Orthodox Church very rapidly accepted the reality of the existence of the Association and in so doing established an informal pact with the communists; in contrast to the Catholic Church, it became dependent on state assistance. This came even more to the fore in the territory of the Slavonian eparchy, because considering a member of the Association officiated as bishop and promoted the Association until his death. Finally, although the Serbian Orthodox Church was

under the indirect control of the communists, the strengthening of nationalism within the Church was not prevented. To a great extent, it emerged already in the 1950s and it continually grew during the 1960s, when the Macedonian Orthodox Church was established, and during the following decades.

(Prijevod sažetka: Mica Orban Kljajić)

Key words: Serbian Orthodox Church, Slavonian (Pakrac) Eparchy, Association of Orthodox Clergy in Croatia, Commission for Relations with Religious Communities, bishop Emilijan